

Голові спеціалізованої вченої ради
Д 29.053.03 у Державному закладі «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»
докторові педагогічних наук, професору
Ваховському Леоніду Цезаревичу

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Петренко Оксани Борисівни
на дисертаційне дослідження **Гришак Світлани Миколаївни**
«Теорія і практика розвитку гендерної освіти у вищій школі
пострадянських країн: порівняльний аналіз»,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 – Освіта / Педагогіка

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Гендерна рівність – виклик часу і фундаментальна цінність, яка зумовлює реальні зміни в усіх сферах життя суспільства. При цьому цільовими групами гендерної стратегії є, зокрема, діти, учнівська та студентська молодь – здобувачі та здобувачки освіти, чий демократичний світогляд та егалітарні переконання, майбутня громадська, суспільна та професійна діяльність забезпечуватимуть існування та сталий розвиток демократичної України. Гендерна рівність розуміється як комплексне явище, коли чоловіки і жінки користуються однаковим статусом і мають однакові умови для реалізації всіх прав людини і можливості робити внесок у розвиток держави.

Стратегія «Освіта: гендерний вимір – 2020», схвалена кабінетом Міністрів України у 2016 р., визначає базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження та реалізації державної політики гендерної рівності та недискримінації в освіті. Важливими серед низки завдань реалізації стратегічних цілей є формування гендерно чутливого освітнього середовища у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти та надання інформаційної та науково-методичної підтримки впровадження гендерного підходу в освіту та забезпечення взаємодії наукових, освітніх установ.

Однак попри певні здобутки вітчизняної освіти у цій галузі – формування мережі дослідницьких гендерних центрів; включення окремими закладами вищої освіти країни курсів із гендерної проблематики до навчальних планів; проведення гендерних досліджень у різних наукових галузях знань; залучення студентської молоді до гендерних досліджень, діяльність всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти тощо – гендерна освіта донині не набула системного характеру, відбувається спорадично і переважно залежить від ініціативи окремого закладу, кафедри або викладача.

З огляду на це особливої актуальності набуває поглиблене вивчення теорії і практики розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн, що уможливить узагальнення здобутків, отриманих на шляху просування гендерної теорії в системах вищої освіти цих країн, дасть змогу запозичувати досягнення й уникати недоліків.

Актуальність й доцільність дослідження підтвержені виокремленими здобувачкою суперечностями, що виникли у процесі розвитку гендерної освіти у вищій школі. Відтак, своєчасність і важливість дослідження С. М. Гришак не викликає сумніву, воно є науково вмотивованим і педагогічно доцільним.

Важливо відзначити, що дисертаційне дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми ЛНУ імені Тараса Шевченка «Вітчизняна і зарубіжна педагогічна спадщина (друга половина XIX – початок XXI століття)» (державний реєстраційний номер 0106U013193).

2. *Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.*

У результаті дослідження дослідницею здійснено цілісний науковий аналіз розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн; обґрунтовано теоретичні засади інтеграції гендерної проблематики до сучасного освітнього процесу вищої школи; виявлено зв'язок освітньої системи з явищами гендерної нерівності, зумовлених дією прихованого навчального плану в сучасній вищій школі пострадянських країн; простежено генезу гендерної освіти у вищій школі і виявлено динаміку її розвитку в країнах пострадянського простору; обґрунтовано критерії порівняння розвитку гендерної освіти (нормативно-правовий, освітньо-організаційний та науково-дослідницький) та визначено показники, що розкривають зміст кожного критерію; визначено прогресивні ідеї та найкращі практики гендерної освіти у пострадянських країнах для подальшої їх імплементації до вищої школи України (на законодавчому, освітньо-організаційному, науково-методичному рівнях).

Окрім того, у процесі дослідження С. М. Гришак *удосконалено* положення щодо розвитку гендерної освіти у вищій школі та її нормативно-правової підтримки, організації центрів гендерних досліджень, функціонування мережевої професійної спільноти, випуску періодичного фахового видання з гендерної проблематики як чинників розвитку гендерної освіти.

Подальшого розвитку набули наукові уявлення про сутність ключових понять дослідження.

3. *Нові факти, одержані здобувачем.*

Дисертаційна робота С. М. Гришак є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому цілісно представлено переосмислення вузлових моментів соціокультурної історії на основі сучасних підходів та інтерпретацій не лише заради переосмислення, а заради побудови нової, об'єктивної, справедливої картини нашого недавнього минулого. Вперше предметом цілісного та системного аналізу став розвиток гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн і її категорійно-поняттєве поле.

У роботі виявлено загальні тенденції розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн та здійснено їх порівняльний аналіз згідно з визначеними здобувачкою критеріями.

Заслугує на увагу провідна концептуальна ідея, яка полягає в тому, що гендерну освіту розглянуто у декількох площинах: як освітній і соціокультурний феномен, здатний забезпечити трансформацію сучасної вищої освіти у напрямі створення справедливої гендерно-збалансованої системи; як невід'ємну складову освіти, спрямовану на формування егалітарної свідомості студентської молоді, додання усталених гендерних стереотипів, переосмислення характеру взаємовідносин між статями, і як процес засвоєння знань щодо гендерної рівності, набуття вмінь і навичок егалітарної гендерної взаємодії, основ критичного гендерного аналізу, що відбувається шляхом вивчення освітніх програм різних дисциплін переважно соціально-гуманітарного циклу.

У науковий обіг введено нові факти, ідеї, підходи до організації гендерної освіти та гендерних досліджень у вищій школі, їх нормативно-правової підтримки, обґрунтовані теоретиками і практиками пострадянських країн.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації С. М. Гришак, автореферату та змісту публікацій дисертантки дають змогу стверджувати, що нею скурпульозно і добросовісно опрацьовано значний масив літератури (795 позицій, з яких 156 іноземними мовами), на підставі розгляду якої сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, демонструючи культуру наукового мислення, уміння за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів синтезувати емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження, порушувати і розв'язувати наукові проблеми, аргументовано й переконливо викладати матеріал.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження С. М. Гришак достатньо обґрунтовані й достовірні.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота С. М. Гришак містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання. Практичну цінність виконаного дослідження визначає той факт, що його матеріали використано в процесі удосконалення чинних навчальних програм та навчальних курсів вищої школи («Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Педагогіка сімейного виховання», «Нормативно-правове забезпечення функціонування освіти» та ін.), та міждисциплінарних курсів з гендерної проблематики («Основи теорії гендеру», «Соціально-педагогічні основи теорії та методики гендерної соціалізації» та ін.).

Основні положення і результати дослідження *упроваджено* у практику роботи п'ятьох закладів вищої освіти України, що підтверджено відповідними довідками.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумніву практична значущість пропонованого дослідження, позаяк фактологічний матеріал і джерельна база можуть бути використані у навчальних виданнях з історії педагогіки та педагогіки, а окремі положення слугуватимуть науковою основою як у процесі розбудови системи гендерної освіти у вищій школі зокрема, так і модернізації системи вищої освіти згідно із стандартами гендерної рівності загалом; для розробки нормативно-правової і законодавчої бази у сфері вищої освіти з питань забезпечення гендерної рівності та концептуальних документів щодо розвитку гендерної освіти у вищій школі; в теоретичних та експериментальних дослідженнях з теорії та методики гендерної освіти, а також у практичній роботі вищих (професійних) закладів системи освіти, післядипломної освіти та перепідготовки педагогічних працівників.

Позитивною стороною рецензованої роботи, на нашу думку, є наведені в дисертації та відповідних публікаціях здобувачки конкретні напрями імплементації позитивного досвіду окремих пострадянських країн з розвитку гендерної освіти до вищої школи України. Саме останнє є вагомим здобутком, що актуалізує практичну значущість дисертаційного дослідження Гришак Світлани Миколаївни.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до них, висновків до роботи, списку використаних джерел, додатків. До дисертації додаються анотації українською, англійською мовами, список публікацій здобувача.

Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, мету, сформульовано завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно випливають зі змісту основного тексту дисертації.

У першому розділі – *«Теоретичні основи інтеграції гендерної проблематики у сучасне освітнє середовище пострадянських країн»* – цінним вважаємо те, що стратегію і тактику наукового дослідження теорії і практики розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн обґрунтовано у концепції дослідження (с. 36–38). Вона охоплює провідну концептуальну ідею дослідження, що відображає світоглядні позиції дисертантки щодо розуміння гендерної освіти, низку концептуальних положень, що становлять теоретико-методологічний інструментарій і визначають стратегію і тактику наукового пошуку у напрямі реалізації мети і розв'язання завдань дослідження.

Як позитив необхідно відмітити підхід дисертантки щодо визначення теоретичних засад інтеграції гендерної проблематики до сучасного освітнього процесу вищої школи, які виявлено у ході дослідження проблеми у соціокультурному контексті.

Вважаємо обґрунтованим і логічним зміст викладу *наступних чотирьох*

розділів, у кожному з яких відповідно до здійсненого групування пострадянських країн за регіональним принципом досліджено гендерну освіту та виявлено загальні тенденції її розвитку у вищій школі у кожній виокремленій здобувачкою групі. Так, у розділі 2 розглянуто становлення та розвиток гендерної освіти у вищій школі країн Балтії, у розділі 3 – країн східноєвропейського регіону (Молдова, Білорусь) та РФ, у четвертому – країн Південного Кавказу (Азербайджан (АР), Вірменія (РВ), Грузія (РГ)), у п'ятому – Центральної Азії (Казахстан (РК), Киргизстан (КР), Таджикистан (РТ), Туркменістан, Узбекистан (РУЗ)).

Заслуговує на увагу виокремлення дисертанткою основних тенденцій розвитку гендерної освіти згідно з показниками нормативно-правового, освітньо-організаційного та науково-дослідницького критеріїв у кожному з регіонів, особливостей організації гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн та динаміки її розвитку, зумовлених певними політичними, соціально-економічними та історико-культурними факторами.

У шостому розділі – **«Аналіз тенденцій розвитку та досвіду гендерної освіти у пострадянських країнах і можливість їх використання в Україні»** – представлено порівняльний аналіз виявлених тенденцій на основі визначеної критеріальної бази (нормативно-правовий, освітньо-організаційний, науково-дослідницький критерії та їх показники); виокремлено періоди імплементації гендерного знання до вищої школи у дослідницьких межах. Результати, отримані в ході аналізу, дали змогу дослідниці виокремити прогресивні ідеї та кращі практики гендерної освіти пострадянських країн щодо подальшої їх імплементації до вітчизняної вищої школи.

Поділяємо логіку наукового аналізу дисертантки і щодо виявлених у цьому розділі напрямів використання досвіду гендерної освіти пострадянських країн у вищій школі України на: 1) законодавчому, 2) освітньо-організаційному, 3) науково-методичному рівнях.

Важливо зауважити, що *додатки* до роботи є інформативними і слугують вагомим науково-методичним підґрунтям для заглиблення у досліджувану проблему.

Дисертаційна робота С. М. Гришак за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. На наш погляд, формулювання предмету дослідження занадто звужене і потребує розширення, оскільки в ньому не відображено «значущі з теоретичної або практичної точки зору властивості, особливості або сторони об'єкта» (бюлетень ВАКУ), які, однак, чітко визначені авторкою у меті рецензованої дисертації.

2. Вважаємо, що класифікація джерельної бази мала б здійснюватися з урахуванням критеріального підходу, позаяк дисертантка, виокремлюючи відповідні групи джерел, не визначає жодного критерію, покладеного в основу такого поділу. Відтак, запропонована С. М. Гришак класифікація побудована на основі декількох

критеріїв (і, відповідно, класифікацій), що призвело до певних логічних суперечностей, оскільки неоднозначність критеріїв (одні побудовані за формою відбиття дійсності, інші – за способом фіксування інформації, треті – за об'єктом відбиття тощо) спричинила неоднозначність виокремлених груп.

3. Заслугує на схвалення спроба здобувачки здійснити характеристику основних дефініцій дослідження. Однак, необхідно звернути увагу на те, що у роботі авторка активно послуговується термінами «вищий навчальний заклад», «ВНЗ», «виш» при аналізі вищої школи не лише пострадянських країн, але й сучасної України (розділ 6), хоча з квітня 2018 р. в нашій країні зазначені терміни скасовані Кабінетом міністрів відповідно до Закону про освіту і замінені на терміни «заклад вищої освіти», «ЗВО».

4. Ґрунтовно аналізуючи розвиток гендерної освіти у пострадянських країнах та здійснюючи порівняльний аналіз цього розвитку, авторка, однак, не уникла деякої обмеженості та описовості в науковій інтерпретації теорії і практики розвитку гендерної освіти у контексті історико-педагогічної науки. При цьому варто, напевно, було би скористатися запропонованою академіком О. В. Сухомлинською типологізацією сучасних наукових підходів (за соціокультурними, культурно-антропологічними, та суто педагогічними домінантами), позаяк саме педагогічні домінанти «випали» з поля зору здобувачки.

5. Дисертаційне дослідження було би більш повним, якби авторка відповідно до логіки викладу матеріалу представила у кожному розділі (чи відповідних додатках) відомості про участь жінок і чоловіків у викладацькій на науковій діяльності, тематичні плани гендерно орієнтованих курсів (як, наприклад, у розділі 4 представлений тематичний план спецкурсу «Гендерна політика», що викладається у вищій школі Азербайджану) – як характеристику практики розвитку гендерної освіти у відповідних регіонах.

6. Визнаючи гендерну експертизу чинного законодавства як умову просування суспільства до справжньої рівності всіх громадян незалежно від статі, С. М. Гришак у підрозділі 6.1. (с. 341–342) лише констатує її проведення в окремих країнах. На наш погляд, робота лише виграла б, якби в ній були представлені конкретні механізми експертизи як законодавчої і нормативно-правової бази вищої школи, так і експертизи навчальних програм, підручників і навчальних посібників для закладів вищої освіти.

Утім, висловлені зауваження та побажання – не виклик авторці дослідження, вони аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є швидше приводом для наукової дискусії та науково-методологічної рефлексії.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 46 одноосібних наукових працях, серед яких: 4 монографії (1 одноосібна), 24 статті, які відображають основні наукові результати дослідження, 14 – апробаційного характеру. На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Зазначимо, що структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації. Наголосимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження С. М. Гришак «**Теорія і практика розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн: порівняльний аналіз**» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне і прикладне значення, повністю відповідає паспорту спеціальності, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567), зі змінами та доповненнями (Постанова Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. щодо докторських дисертацій, Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12.01. 2017 р.), а її автор – Гришак Світлана Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (01 Освіта / Педагогіка).

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
теорії і методики виховання Рівненського
державного гуманітарного університету

О. Б. Петренко

